

FEMINISTICKÁ REFLEXE MIGRACE: PEČOVATELKY, ZDRAVOTNÍ SESTRY A GLOBALIZOVANÁ MIGRACE / ADÉLA SOURALOVÁ

The Feminist Reflection of Migration: Care Workers, Nurses and Globalised Migration

Abstract: Researches on human mobility have ignored the role of gender in migration processes for a long time. In the 1970s, feminist scholars started criticising the gender blindness and male bias in this domain. New researches focusing on the position of women declared the need to adopt gender as a useful category in migration studies. This article describes the genealogy of the feminist reflection of migration and shows how the conceptualisation of gender in migration studies has changed over forty years. It focuses on one type of women's mobility: the migration of care workers, domestic workers, and nurses. Many researchers refer to these women as 'global' and 'globalised' and show how globalised migration penetrates everyday life and generates new types of inequalities or hierarchies based on class, gender, and ethnic or generational differences.

Keywords: gender, migration, care work, nursing

Otázka lidské mobility se stala jedním ze zásadních témat řady vědních disciplín, z nichž každá přináší osobitou reflexi migrace a jejích proměn (Brettell, Hollifield 2000). Feministická reflexe migrace jde napříč – od sociologie přes sociální antropologii, politické vědy, ale i psychologii (srovnej např. speciální vydání časopisu *International Migration Review* v roce 2006, roč. 40).¹ Gender se postupně stává součástí výzkumů migrace v rámci jednotlivých disciplín. Za čtyřicet let výzkumů, které zdůrazňovaly roli genderu v migraci, vzniklo nespočetné množství publikací, které na základě výzkumů ze všech koutů světa ukázaly, že gender je nedílnou součástí migračního procesu, a to jak na lokální úrovni, tak na úrovni globální. Cílem tohoto článku je přiblížit vývoj feministické reflexe migrace a představit makrostrukturální pohled na toto téma, a to na příkladu jednoho typu mobility – migrace žen za vykonáváním práce pečovatelek, chův a zdravotních sester. Právě prostřednictvím těchto postav lze sledovat, jak globální genderové vztahy a globalizovaná migrace pronikají do každodennosti žen a mužů, generují nové typy nerovností, hierarchií založených na třídních, genderových, etnických či generačních odlišnostech.

Feministická reflexe migrace napříč desetiletími: ženy, muži a migrace

Feministická produkce vědění o migraci bývá tradičně klasifikována do tří fází směřujících od důrazu na tzv. ženskou zkušenost přes genderové vztahy až po chápání migrace jako procesu genderovaného a genderujícího (srov. Hondagneu-Sotelo 2000; Boyd, Grieco 2003).

Takzvaná ženská migrace se začala psát v 70. letech 20. století,² kdy se pojem „gender“ postupně objevoval v rejstříku migračních studií. Systematické studium genderu a migrace však již od svých počátků naráželo na nedostatky dřívějších výzkumů, které mnohdy nerefletovaly diverzitu migračních toků. V tomto období se tedy objevily prv-

ní kritiky těch výzkumů lidské mobility, které zkoumaly muže a generalizovaly výsledky na celou populaci a přítomnost žen v migračním procesu shrnovaly slovy „muži a jejich rodiny“ (Boyd, Grieco 2003). Cílem prvotních výzkumů bylo především nabourat stereotyp migrujícího muže a čekající ženy (Sinon, Brettell 1986) a ukázat, že ženy doprovázejí muže, opouštějí spolu s nimi své domovy a vkračují do „světa neurčitosti, z nichž jsou nuceny vytvářet nové životy, identity, vztahy a rozmanité strategie přežití“ (Ong in Sacks, Scheper-Hughes 1987).

S cílem zviditelnit roli žen v migraci se tyto výzkumy pokoušely zachytit a valorizovat tzv. ženskou zkušenost migrace a dopsat ji do příběhu („mužské“) migrace. Výzkumnice a výzkumníci se pokoušeli zachytit strategie žen z rurálních oblastí a jejich začlenění na pracovních trzích v nových společnostech (Nash, Safa 1980; Safa, Nash 1986; Nash, Fernandez-Kelly 1983). Tematizován byl také proces feminizace placené práce (Sassen-Koob 1984), která je neodmyslitelně spjata s feminizací migrace jako takové. Pro tuto fázi bylo tedy příznačné, že se soustředila na identifikování rozdílů mezi vzorci migrace mužů a žen. Nikoliv zcela nezamýšleně tak publikace přinášejí příběhy migrantek z rurálních oblastí, které jsou v zajetí normativních kulturních očekávání, která prostorovou mobilitu ztěžují, ne-li přímo znemožňují. Například H. Moore (1988) cituje množství výzkumů o migračních zkušenostech žen z koloniální Afriky, pro které byla migrace složitá jednak z důvodu koloniálních politik a jednak kvůli kulturním překážkám vyvozeným z představ o roli žen ve společnosti. Hledání rozdílů mezi „ženskou zkušeností migrace“ a „zkušeností migrace“ (rozumějme mužskou, tedy univerzální) vedlo k menšímu zájmu o gender, který byl redukován na pouhou proměnnou. Zpětně je tato fáze popisovaná jako „přidání a zamíchání“ a gender se dostává do popředí, pouze pokud jsou zkoumány ženy (Hondagneu-Sotelo 2003).

Teprve po zpochybnění univerzálně sdílené „ženské zkušenosti migrace“ se pozornost přesouvá na genderové role. Zatímco předchozí stádium mělo za cíl zviditelnit ženy v procesu migrace, výzkumy 80. let 20. století věnovaly pozornost genderovým vztahům v migraci (Pribilsky 2007). Gender tedy již nepředstavuje konečný bod, který je naplněn, zkoumají-li se specifika migrantek, ale naopak výchozí bod, od něhož se zkoumání migrace odvíjí. Výzkumy se pak zaměřují především na dvě hlavní témata: genderové vzorce migrace a způsoby, jakými gender ustavuje nové systémy genderové nerovnosti (Hondagneu-Sotelo 2005). Kontextuálnější pohled na celý proces migrace vedl ke zpochybnění relevance a efektivity kvantitativních metod pro takový typ výzkumů (Curran et al. 2006). Hlavní limity kvantitativních studií migrace byly spatřovány ve dvou zásadních oblastech: přetrvávání mužských předpojatostí ve studiích (např. tím, že se výzkumy zaměřovaly na „hlavy rodin“, opomíjely ostatní členky a členy – ženy a děti) a opomíjení širšího kontextu. To bylo patrné zejména v přehlížení nemigrujících, tj. opět většinou žen, kterých se však migrace také – byť nepřímou – dotýká (srov. Menjivar, Agadjanian 2007). Ani tato fáze však neunikla kritice. Ta směřovala především k výběru jednotky zkoumání a místa, kde se genderové vztahy v migraci realizují. P. Hondagneu-Sotelo ve své průlomové monografii věnované mexické zkušenosti migrace definuje svůj záměr následujícím způsobem: „Pochopení genderových vzorců migrace vyžaduje zkoumání vnitřních organizačních rysů vztahů v rodině a komunitě. Je tedy třeba věnovat pozornost mocenským genderovým vztahům v imigračních sociálních sítích a rodinách, které migraci žen a mužů buď omezují, nebo ulehčují.“ (Hondagneu-Sotelo 1994: 8) Primární zaměření na domácnosti a jejich migrační strategie však podle některých autorek a autorů nemohlo dostatečně zachytit proces migrace ve své komplexitě. Do hry vstupují také širší strukturální makroúroveň, jakými jsou politiky zemí, podpůrné programy, genderovanost pracovního trhu, občanství apod.

Tato fáze otevřela cestu k radikální rekonceptualizaci migrace z pozic feministické teorie stanoviska. Lidská mobilita začíná být považována za proces genderovaný a genderující a je zdůrazňována dynamika vzájemného vztahu migrace a genderu jako fluidního a proměnlivého aspektu celého migračního procesu ve všech jeho fázích (srov. Boyd, Grieco 2003) na všech úrovních (tj. od jedince k makrostrukturálním aspektům, srov. zejména Oishi 2005; Parreñas 2001). A naopak migrace již není chápána jako prostředek přenosu genderových vztahů ze země původu do země cílové, ale naopak jako zásadní proces ovlivňující genderové role, vztahy a identity. Tuto dialektiku vyjadřuje schéma 1.

Analyticky zajímavou klasifikaci vztahů mezi migrací a genderovými vztahy podává J. Carling (2005), který rozlišuje zkoumání dopadů genderových vztahů na migraci, dopadů migrace na genderové vztahy, dopadů genderových vztahů na sociální důsledky migrace a v neposlední řadě dopadů genderových vztahů na reprezentace migrace (viz schéma 2). Jeho pojetí odkazuje nejen k tomu, že samotný akt migrace

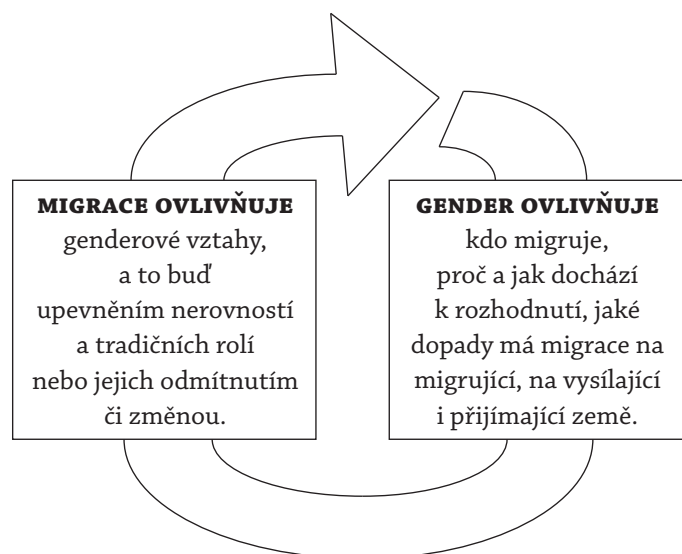

Schéma 1: Dialektika vztahu genderu a migrace (podle Jolly, Reeves 2005: 9).

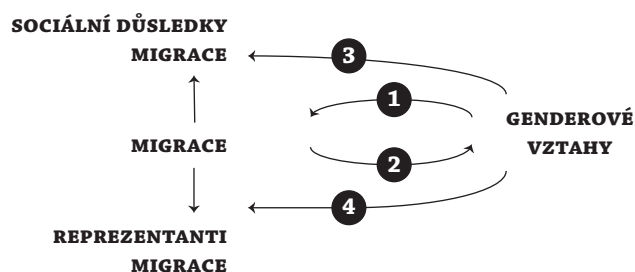

Schéma 2: Formy kauzálních analýz genderové dimenze migrace (podle Carling 2005).

je ovlivněn a ovlivňuje genderové vztahy, role a identity, ale také že samotné vědění o migraci je zásadně ovlivněno normativními očekávaními spojenými s existencí dvou genderů.

Gender se tak postupně stává „konstitutivním elementem migračního procesu“ (Hondagneu-Sotelo 2000: 117). S. M. George (2005) na základě etnografického výzkumu keralských migrantek a migrantů analyzuje proměnu genderových vztahů ve sféře práce, domova a komunity v kontextu transnacionalismu a ukazuje, jakým způsobem je konstruování femininity a maskulinity ovlivněno širšími transnacionálními pouty, které na úrovni zkoumané lokality vytvářejí nová genderová uspořádání. Autorka tvrzení o rekonstrukci genderových vztahů komplikuje a ukazuje, jak proměna v jedné sféře (vyšší autonomie žen na trhu práce) neznamená automaticky proměnu v jiné sféře (vyšší genderová rovnost v rodině), ale naopak může vést k prohloubení a zakotvení genderových nerovností (kompenzace nerovnosti na úrovni komunity, kde dochází k upevnění mužství a naopak utvrzení tradičního ženství).

Lokální příběhy migrace se díky globalizaci (viz dále) píšou na čím dál větším počtu míst. Spolu se zvyšujícím se počtem jedinců a lokalit zahrnutých do globálních migračních

toků se množí také významy připisované mobilitě. Jako příklad nám mohou posloužit genderové analýzy migrace mužů.³ P. Hondagneu-Sotelo (1994) ve své průlomové monografii zaměřené na mexickou nelegální migraci do USA⁴ popisuje migraci svobodných mužů jako patriarchální rituál přechodu, jako způsob dosažení plného autonomního a nezávislého mužství, který se již při mexicko-amerických hranicích stal folklórem. Podobně D. Boehm (2004) rovněž na příkladu Mexičanů ukazuje, že nemigrovat znamená nebýt mužem. „Skuteční muži“ migrují a ti, kteří zůstávají v zemi původu, musejí své mužství prokazovat jiným způsobem. Prezence maskulinity a dávání na odiv zahrnuje alkoholismus, domácí násilí, vtipy o ženách, rvačky apod., to všechno za účelem ochrany ohrožené maskulinity (srov. také (Osella, Osella 2000; Elmhirst 2007; Broughton 2008; Cohen 2006; Pribilsky 2007). Utvrzování maskulinity je také nezbytnou součástí postmigrační fáze. D. Cohen (2006) popisuje, jak čistě mužské prostředí (domácnost společná s jinými migranty a maskulinní pracovní prostředí), v němž se muži ocitají, podřívá jejich nároky na nadvládu a heteronormativitu. V kontextu nových povinností (zejména tzv. ženských prací), jimž čelí, musí muži rekonstituovat svou genderovou identitu, vyhnout se feminizaci, utéct do mužství a upevnit svou pozici, což se děje např. prostřednictvím alkoholismu nebo styku s prostitutkami. Genderovaná migrace mužů tedy nabývá lokálních významů, výzkumnice a výzkumníci pro její zachycení vytvářejí nové kategorie – např. R. Elmhirst (2006) klasifikuje indonéské migranty do dvou skupin – na „tygry“ a „gangstery“, C. Broughton (2008) o mexických migrantech hovoří v termínech „tradicionalistů“, „dobrodruhů“ a „chlebovárců“ apod.

Pozornost věnovaná každodennosti migrujících odhaluje genderované významy a jednání spojené s mobilitou a dopady těchto procesů na rodinné a sociální vztahy (Pribilsky 2007). Ty se proměňují v průběhu životního cyklu a úzce souvisejí s procesem stávání se dospělým či rodičem. Ve své monografii věnované ekvádorské migraci do USA se J. Pribilsky (2007) zaměřuje na způsoby nakládání s migrační zkušeností jak v zemi původu, tak v nové společnosti, sleduje dopady genderových a generačních rozdílů na proces migrace. Životy mladých mužů, se kterými realizoval rozhovory, jsou ovlivněny novou mezinárodní dělbu práce. Ukazuje, jak globální restrukturalizace na lokální úrovni proměňuje představu toho, co znamená „být moderní“ (srov. také Gardner 1995). Být migrantem znamená být progresivnější a modernější než muži předchozích generací nebo než muži, kteří nemigrovali. Migrace zprostředkovává kontakty mezi různými lokalitami, čímž, jak ukazuje J. Pribilsky, na jednu stranu napomáhá poupravit obraz jedinců z rurálních oblastí v očích urbánních elit, na stranu druhou však redefinuje status a bohatství v rurálních oblastech, z nichž migrující pocházejí.

Specifika globalizované migrace: kde vznikají globální genderové vztahy?

Devadesátá léta 20. století přinesla do migračních studií zásadní poznatek: lidská mobilita se mění a už nikdy nebu-

de stejná jako dříve. Nejilustrativněji nové trendy v otázkách lidské mobility zachytili S. Castles a M. J. Miller (1998), když současnou dobu popsali jako věk migrace a migraci jako proces procházející akcelerací, diverzifikací, globalizací a feminizací. Obecně tak autorky a autoři po pádu bipolárního světa studené války zachycují trend zintenzivnění migrace. Například N. Papastergiadis (2000) používá pojem *turbulence migrate*, aby zachytil, jak migrace destabilizovala směry migrace (již nepřevažuje jiho-severní směr migračních toků), a znejistila tak možnosti usazování (migrace již nemá jasný začátek a konec). Spolu s pádem bipolárního světa padly také některé zásadní binarity, na kterých byl výzkum migrace po dlouhou dobu založen (King 2002). Lidská mobilita postupně přestává být vysvětlována „mechanistickými termíny příčiny a následku“ (Papastergiadis 2000: 4), výzkumnice a výzkumníci jako by procitli a náhle objevili nejen nové dimenze migrace, ale také nové způsoby, jak k nim přistupovat.

Mezi migrací a globalizací panuje dialektický vztah: globalizace představuje akcelérátor migrace, její základní rys (Castles, Miller 1998) a kontext, v němž se migrační toky realizují. Naopak migrace umožňuje a zprostředkovává globalizaci (Kearney 1995).⁵ Příběh o globalizované migraci se tak píše doslova ve všech koutech světa. Většinu zemí již nelze klasifikovat jako zemi původu nebo tranzitní nebo cílovou; většina zemí je kombinací všech tří (Oishi 2005). Proces migrace se vyvíjí z představy homogenity, která po dlouhou dobu dominovala. Nyní výzkumy odhalují heterogenní a ambivalentní povahu migrace (či migrací), která „přináší ekonomickou, sociální a geografickou mobilitu, přesto jiným způsobem utužuje sociální a ekonomickou závislost; spojuje rodiny dohromady a zároveň je odděluje, je hlavním zdrojem pokroku a symbolem moci, přesto spoléhá na lokální zdroje moci a náboženské obrození“ (Gardner 1995: 3–4). Pod vlivem nových časoprostorových uspořádání, globalizačních sil a nové mezinárodní dělby práce se přepisují staré geografie a typologie mezinárodní migrace, dochází k dekonstrukci tradičních dichotomií migrace (King 2002).⁶

Globalizovaný svět je světem v pohybu (Inda, Rosaldo 2002). Zároveň je ale světem nerovností, který marginalizuje nebo vylučuje ty, pro něž je jízdenka či letenka finančně nedosažitelnou metou a zapojení do globálních toků nemyšlitelnou hrou. D. Massey (1994) zdůrazňuje, že pozice každého jednotlivce v rámci společenské struktury je produktem mocenské geometrie, která v době modernity a časoprostorové komprese hierarchizuje a diferencuje mobilitu a vytváří rozmanité vztahy předurčující možnosti migrovat. V důsledku rostoucích (tj. globalizujících se) vzájemných vztahů a závislostí mezi stále četnějšími částmi světa se prohlubují rozdíly mezi jednotlivými státy. Migrující jsou tak součástí neustálého oběhu zdrojů kapitálu a práce, který se realizuje v rámci jedné globální ekonomiky, globální dělby práce mezi dominantními jádry a závislými periferiemi (Parreñas 2001).

B. Ehrenreich a A. R. Hochschild přirovnávají nové globální vztahy k tradičním vztahům mezi pohlavími: „První

svět přebírá roli staromódního muže v rodině – rozmazlený, neumí vařit, uklízet ani najít své ponožky. Chudé země přebírají roli tradiční ženy – trpělivá, připravující stravu, popírající sebe samu. Dělna práce, kterou feministky kritizovaly, když byla „lokální“, se metaforicky stala globální.“ (Ehrenreich, Hochschild 2002: 11–12) Právě tyto podmínky vytvářejí nerovný přístup k mobilitě jako takové, která se čím dál více diverzifikuje a stratifikuje (Kofman 2004). Slovy S. Castlese (in Kofman 2004: 645), „globalizace produkuje systém hierarchické mobility v rámci hierarchického systému národních států.“ Přístup ke globální mobilitě se stává stratifikačním činitelem postmoderní společnosti (Bauman 1999).

Ekonomická globalizace se realizuje na mnoha úrovních, jednou z nich jsou tzv. globální kruhy, tj. přeshraniční cirkulace ve formě migrace, nelegálního obchodování s lidmi či sexuálního průmyslu, v nichž je význam toho, co znamená být ženou a cizinkou, zásadní (Sassen 2003). Podle S. Sassen (2001) migrující jedinci participují na dvou dynamických konfiguracích: globálním městě a kruzích přežití. Globální města se stala místy inkorporace migrantek a migrantů na trhy práce. V těchto městech převažuje většinou poptávka po nekvalifikované (tedy málo placené) pracovní síle. Participace migrantek a migrantů na těchto pracovních trzích je doprovázena jejich zneviditelnováním a podle S. Sassen tyto jedinci představují novodobý proletariát bez jakékoli šance na emancipaci.

Procesy neodmyslitelně spjaté s globalizací jako takovou (vytváření globálních pracovních trhů, zintezivnění transnacionálních a translokálních sítí a rozvoj komunikačních technologií) dávají vznik tzv. alternativním globálním kruhům spojujícím globální města s chudými lokalitami a vytvářejí tak opoziční geografie globalizace (srov. Sassen 2002). Jejich nedílnou součástí jsou také kruhy přežití. Nezaměstnanost a rostoucí tlak na ženy a jejich zodpovědnost finančně zabezpečit domácnosti vede k otázce, jak zajistit přežití rodin v prostředí prohlubující se bída globálního jihu. Migrace, prostituce či nelegální práce (tedy aktivity, které S. Sassen shrnuje do konceptu alternativní globální kruhy) představují východisko z této situace a doslova umožňují přežití v kontextu globálních ekonomik.⁷ Zapojení do migračních toků se tak stává strategií přežití nejen pro ty, kdo se na cestu vydávají, ale díky finanční podpoře zasílané migrujícími zpět do ekonomiky země původu představuje strategii přežití i pro ty, kteří zůstávají doma (Sassen 2002).

Pomocnice v domácnosti, chůvy a zdravotní sestry: prototypy globálních migrantek?

Globální restrukturalizace ekonomiky ovlivnila migraci hned několika způsoby (srov. Oishi 2005: 2–3): 1. Stále více žen ze střední třídy vstupuje na trh práce, a tudíž roste poptávka po migrantkách suplujících role pečovatelek. 2. Pracující ženy jsou nuceny pracovat přesčas, takže i ony vyhledávají čím dál častěji soukromé chůvy. 3. Globální ekonomie vytvořila novou třídu majetných také v rozvojových zemích,

tedy v nových ohniscích poptávky po chůvách. 4. Populace v industrializovaných zemích stárne a spolu s tím roste potřeba po zdravotních sestrah a pečovatelkách o starší jedince, tedy opět migrantkách. Všechny tyto nově vytvořené pozice jen kompenzují propast mezi službami sociálního státu a potřebami pracujících rodin. Prototypem globální migrantky se stala žena z chudého jihu, která ve své rodné zemi zanechává rodinu a děti, aby se stala součástí globálního řetězce péče (Hochschild 2000, 2008)⁸ či alternativních kruhů přežití (Sassen 2002) a těžila tak z procesu feminizace globálního pracovního trhu v zemi, v níž je participace na tomto trhu práce výhodou. Mikroanalýzy globalizované migrace tedy velice často tematizují migraci žen za vykonáváním domácích prací, zejména chův a pečovatelek v americkém (Parreñas 2001; Hondagneu-Sotelo 2001 aj.) i evropském kontextu (Lutz 2008; Anderson 2000; Andall 2003 aj.).

B. Ehrenreich a A. R. Hochschild (2002) popisují tento relativně nový vzorec přeshraničního pohybu žen za vykonáváním „ženské práce“ jako jeden z aspektů rozsáhlé světové genderové revoluce. Ženy vykonávající tyto práce jsou většinou zneviditelnovány, což již uvedené autorské duo (Ehrenreich a Hochschild 2002) považuje mimo jiné za důsledek západního individualismu, který ze své podstaty vylučuje vzájemnou závislost a výpomoc (nejen) při domácích pracích a péči o děti. „Ve vyšší střední třídě žijící v časové tísní již služebnictvo v bílých čepcích a zástěrách není vystavováno na odiv jako symbol společenského statusu, ale naopak zůstává v pozadí nebo se ukrývá, když přicházejí hosté.“ (c.d.: 4) Globalizovaná migrace tak ovlivňuje i ty, kteří nemigrují, a umožňuje jim nepřímo se stát součástí globálního procesu, těžit z něj, ale zároveň si zachovat svůj status. V souvislosti s tímto typem migrace je však třeba zdůraznit úskalí spojené s přístupy ke zkoumání pohybu žen za vykonáváním domácích prací. Teoreticky a teoretikové migrace jej popisují jako jeden z dalších tržních vztahů zapadajících do škatulky „nabídka – poptávka“. Jak zdůrazňuje H. Lutz (2008), domácí práce nejsou prostě jen dalším pracovním trhem. Od ostatních je odlišuje zejména „intimní charakter místa, kde je práce vykonávána, sociální konstrukce této práce jakožto žensky genderované oblasti, zvláštní vztah mezi zaměstnaným a zaměstnavatelem, který je vysoce emocionální, osobní a charakteristický oboustrannou závislostí, a logika péče, která je odlišná od jiných zaměstnání“ (Lutz 2008: 1). Podle H. Lutz je tedy třeba mít na paměti, že pro teoretizování o této migraci nejsou dostačující starší ekonomické přístupy. Jádrem celého fenoménu jsou tři odlišné režimy: genderové režimy (genderová kulturní očekávání související s vykonáváním péče), režimy péče (jako součást sociálních politik) a režimy migrace (podporující nebo znemožňující zaměstnávání pečovatelek a domácích pracovníků).

Migrace pomocnic v domácnosti je spojena s tím, co Andall (2003) nazývá „historické stigma“ nevzdělaných nižších tříd. Placená práce vykonávaná v domácnosti je podle autorky výrazně etnický hierarchizovaná, ženy z určité etnické skupiny jsou často bez ohledu na jiné faktory, jako je vzdě-

lání, častěji zaměstnávány jako uklízečky, zatímco jiné spíše jako pečovatelky o děti a staré lidi (c.d.: 42). Na vrcholu pyramidy tak stojí profesionální chůvy s kvalifikací a často také podporou (zprostředkovatelské) organizace. Pod nimi se nacházejí au-pair, většinou mladé ženy bez formálního vzdělání v oblasti péče o děti, které se vydávají do zahraničí z jiných důvodů než „klasické migrantky“ (srov. Hess, Puckhaber 2004). Nejnižší postavení mají právě ženy z globálního Jihu, které jsou považované za nevzdělané a nekvalifikované.

Migrace žen za tímto typem práce však není jediným způsobem pohybu genderovaných bytostí v kontextu globální ekonomiky, i když četnost výzkumů soustředěných výhradně na toto téma tomu příliš nenasvědčuje. Pozornosti výzkumníků a výzkumníků neušel nárůst migrace spojené s poskytováním domácích prací a péče, již méně se výzkumy zaměřují na kvalifikované migrantky, jejichž zahrnutí do výzkumných schémat by nabouralo tradiční představu globalizace a přineslo nový příběh o globální migraci (Kofman 2004). Ten se začíná postupně psát o jednom typu feminizované pracovní pozice a do popředí se dostává další globální migrantka, zdravotní sestra (viz zejména George 2005; Yeates 2004; Le Espiritu 2005; Ribeiro 2008; Ryan 2007). Zintenzivnění migračních toků, na nichž participují zdravotní sestry, způsobilo, že se tyto kvalifikované ženy staly, jak uvádí M. Kingma (2001), skrz globalizovanými. A jako takové nemohly uniknout pozornosti genderově senzitivních výzkumů.

Zkušenosti kvalifikovaných migrantek doplňují obraz globalizované migrace především o aspekt prohlubující se diverzifikace a stratifikace. Ve svém pojednání o genderované globální migraci se E. Kofman (2004: 650) obrací proti těm výzkumům, které migraci redukuje na „pohyb migrujících z třetího světa za naplněním potřeb méně kvalifikovaných sektorů“. Tyto výzkumy totiž podle ní nezachycují stále se diverzifikující migraci a opomíjejí jiné typy mobility – např. pohyb mezi rozvinutými zeměmi. O migraci kvalifikovaných jedinců můžeme podle autorky zjednodušeně říci, že zatímco muži dominují migraci v rámci transnacionálních korporací, informačních a komunikačních technologií, u žen převládá migrace do takových sektorů, jakými jsou vzdělávací systém, zdravotnictví a sociální služby (c.d.). Právě kvalifikované migrantky a migranti zakoušejí v průběhu inkorporace na trh práce tzv. sestupnou profesní mobilitu (v českém kontextu srovnej zejména GAC 2007), která úzce souvisí s třídní sestupnou mobilitou, kterou popisuje již citovaná S. R. Parreñas (2001). Výzkumy kvalifikovaných migrantek tak zachycují obraz žen disponujících kulturním kapitálem, z něhož již nemohou těžit v nové zemi (Catarino, Morokvasic 2005).

Zaměstnání, jejichž výkon je závislý na jazykových nebo kulturních předpokladech, zvyšují pravděpodobnost hlubšího profesního propadu (Remennick 1999). Zároveň také platí, že čím více nestereotypně ženské zaměstnávání ženy vykonávají, tím větším problémům při hledání práce v nové zemi čelí, feminizované profesní role do velké míry otevíra-

jí možnosti pracovní realizace. Tento fakt dokládá rovněž L. I. Remennick (1999), když popisuje migraci žen z bývalého SSSR do Izraele a zdůrazňuje, že tyto ženy byly většinou zaměstnány jako specialistky na těžký průmysl (tj. zaujímaly nefemininní pozice na pracovním trhu) a postmigrační fáze spojená s integrací do pracovních pozic definovaných jako „ženské“ pak u nich probíhala ve znamení zásadní redefinice profesní identity. Určitou subverzi tohoto uspořádání a do jisté míry také způsob, jak se vyhnout sestupné mobilitě, nabízí (možná na první pohled paradoxně) samotná migrace, konkrétně typ přeshraničního pohybu, se kterým přichází M. Morokvasic (2009[2004]). Takzvaná usazenost v mobilitě představuje jednu z forem obrany proti propadu a zároveň prostředek emancipace. Ženy se usazují v mobilitě, aby unikly nerovnému genderovému uspořádání v zemi původu a zároveň se vyhnuly procesu dequalifikace v zemi nové. Tím si udržují výsadní pozici, migrace pro ně představuje vzpouru proti genderovaným strukturám.

Závěrem: proč se mají genderová studia zabývat globalizovanou migrací?

Globalizovaná migrace produkuje nerovnosti, hierarchie a asymetrie. Jedním z hlavních sporů, o kterých se v migračních studiích vedou debaty, je otázka, zda migrace žen vede k posílení jejich postavení, tj. zda migrace napomáhá nabourat nerovná genderová uspořádání, či nikoli. M. Tienda a K. Booth (1991) k opozicím „buď – anebo“ přidávají třetí cestu – restrukturování asymetrií a nerovností – a nabourávají tak přímočaré pojetí migrace jako zmocňující události.

Rostoucí rovnost příležitostí mezi muži a ženami produkuje prohlubující se nerovnosti mezi ženami navzájem (Morokvasic, Münst, Metz-Göckel 2008). Před migračními i genderovými studiemi teď stojí úkol odhalit hierarchie mezi ženami, které jsou produktem i příčinou rozrůznění migračních toků. Diverzifikace migrace a vznik nových kategorií mobility v prostoru souvisí s rozrůzněním životních trajektorií žen, které se vydávají na cestu. Neexistuje jedna univerzální „ženská zkušenost“ nebo „mužská zkušenost“ migrace, spolu s pluralizací životních a migračních trajektorií se rozrůžňují také typy mobility, motivů a strategií migrujících, jejichž genderová dimenze byla donedávna (a v českém kontextu zkoumání migrace stále ještě zůstává) skryta.

Proč se tedy migrací v genderových studiích zabývat a proč reflektovat gender v migračních studiích? Zcitlivění migračních studií na diverzitu, která je současné migraci vlastní, otevírá samotným migračním studiím nové perspektivy zkoumání, ukazuje migraci v novém světle a dekonstruuje (dnes již neplatný) obraz migrace, který vytvořily ekonomické teorie. Pro genderová studia znamená zkoumání migrace nikoli pouze zahrnutí nového tématu, ale také na úrovni teoretické poskytuje evidenci o tom, jak gender prostupuje jednání i struktury společnosti, jak je v sociálních procesech (a tedy i migraci) vyjednáván, (re)konstruován a zakoušen.

Literatura

- Anderson, B. 2000. *Doing the dirty work? The Global Politics of Domestic Labour*. London: Zed.
- Andall, J. 2003. „Hierarchy and interdependence: The emergence of a service caste in Europe.“ Pp. 39–60 in Andall, J. (ed.). *Gender and Ethnicity in Contemporary Europe*. Oxford: Berg.
- Bauman, Z. 1999. *Globalizace: důsledky pro člověka*. Praha: Mladá fronta.
- Boehm, D. 2004. *Gender(ed) Migrations: Shifting Gender subjectivities in a Transnational Mexican Community*. The Center for Comparative Immigration Studies, University of California. [online] [Cit. 12. 9. 2009] Dostupné na: <<http://www.ccis-ucsd.org/publications/wrkg100.pdf>>.
- Boyd, M., Grieco, E. 2003. *Women and Migration: Incorporating Gender into International Migration Theory*. [online] [Cit. 20. 5. 2008] Dostupné na: <<http://www.migrationinformation.org/feature/display.cfm?ID=106>>.
- Brettell, C. 2000. „Theorizing Migration in Anthropology.“ Pp 97–136 in Brettell, C., Hollifield, J. F. (eds.). *Migration theory: talking across disciplines*. New York: Routledge.
- Brettell, B. C. 2003. *Anthropology and Migration: Essays on Transnationalism, Ethnicity and Identity*. Walnut Creek: Altamira Press.
- Brettell, C., DeBerjeois, P. A. 1992. „Anthropology and the Study of Immigrant Women.“ Pp 41–63 in D. Gabaccia (ed.). *Seeking Common Ground: Multidisciplinary Studies of Immigrant Women in the United States*. Westport CT: Greenwood Press.
- Brettell, C., Hollifield, J. F. (eds.). 2000. *Migration theory: talking across disciplines*. New York: Routledge.
- Broughton, C. 2008. „Migration as Engendered Practice: Mexican Men, Masculinity, and Northward Migration.“ *Gender & Society*, Vol. 22, No. 5: 568–589.
- Carling, J. 2005. „Gender Dimensions of International Migration.“ *Global Migration Perspectives*. Global Commission on International Migration.
- Castles, S., Miller, M. J. 1998. *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. Basingstoke: Macmillan Press.
- Catarino, C., Morokvasic, M. 2005. „Femmes, genre, migration et mobilité.“ *Revue Européenne des Migrations Internationales*, Vol. 21, No. 1: 7–27.
- Cohen, D. 2006. „From Peasant to Worker: Migration, Masculinity, and the Making of Mexican Workers in the US.“ *International Labor and Working-Class History*, Vol. 69: 81–103.
- Curran, S. R. et al. 2006. „Mapping Gender and Migration in Sociological Scholarship: Is it Segregation or Integration?“ *International Migration Review*, Vol. 40, No. 1: 199–223.
- Ehrenreich, B. Hochschild, A. R. (eds.). 2002. „Introduction.“ Pp 1–13 in *Global Woman: Nannies, Maids and Sex Workers in the New Economy*. London: Granta Books.
- Elmhirst, R. 2007. „Tigers and Gangsters: Masculinities and Feminised Migration in Indonesia.“ *Population, Space, and Place*, Vol. 13: 225–238.
- Fernandez-Kelly, P. 1983. *For We Are Sold, I and my People: Women and Industry in Mexico's Frontier*. Albany: State University of New York Press.
- Gabal Analysis & Consulting (GAC). 2007. *Analýza přístupu imigrantů a imigrantek na trh práce a ke vzdělání v České republice*. Výzkumná zpráva pro MPSV. Praha: Gabal Analysis & Consulting.
- Gardner, K. 1995. *Global Migrants, Local Lives*. Oxford, England: Clarendon Press.
- George, S. M. 2005. *When Women Come First: Gender and Class in Transnational Migration*. Berkeley: University of California Press.
- Hess, S., Puckhaber, A. 2004. „‘big sisters’ are better domestic servants?! comments on the booming au pair business.“ *Feminist review*, Vol. 77, No. 1: 65–78.
- Hochschild, A. R. 2000. „Global Care Chains and Emotional Surplus Value.“ Pp 130–146 in Hutton, W., Giddens, A. (eds.). *On The Edge: Living with Global Capitalism*. London: Jonathan Cape.
- Hochschild, A. R. 2008. „Láska a zlato. Globální řetězce péče.“ Pp. 107–128 in Hrubec, M. (ed.). *Sociální kritika v éře globalizace. Odstraňování sociálně-ekonomických nerovností a konfliktů*. Praha: Filosofia.
- Hondagneu-Sotelo, P. 1994. *Gendered Transitions Mexican Experiences of Migration*. Berkeley: University of California Press.
- Hondagneu-Sotelo, P. 2000. „Feminism and Migration.“ *Annals of the American Academy*, Vol. 571: 107–120.
- Hondagneu-Sotelo, P. 2001. *Doméstica: Immigrant Workers Cleaning and Caring in the Shadows of Affluence*. California: University of California Press.
- Hondagneu-Sotelo, P. (ed.). 2003. „Gender and Immigration: A Retrospective and Introduction.“ Pp 3–19 in *Gender and U.S. Immigration. Contemporary Trends*. California: University of California Press.
- Hondagneu-Sotelo, P. 2005. *Gendering Migration: Not for „feminists only“ – and not only in the Household*. The Center for Migration and Development. [online] [Cit. 20. 5. 2008] Dostupné na: <<http://cmd.princeton.edu/papers/wp0502f.pdf>>.
- Hondagneu-Sotelo, P., Messner, M. A. 1994. „Gender Displays and Men's Power: The ‚New Man‘ and the Mexican Immigrant Man.“ Pp 200–218 in Brod, H., Kaufman, M. (eds.). *Theorizing Masculinities*. Thousand Oaks: SAGE Publications.
- Inda, J. X., Rosaldo, R. 2002. *The Anthropology Of Globalization: A Reader*. Oxford: Blackwell.
- Jolly, S., Reeves, H. 2005. *Gender and Migration. An overview report*. Institute of Development Studies. [online] [Cit. 20. 5. 2008] Dostupné na: <<http://www.bridge.ids.ac.uk/reports/CEP-Mig-OR.pdf>>.
- Kearney, M. 1986. „From The Invisible Hand To Visible Feet: Anthropological Studies of Migration and Development.“ *Annual Review of Anthropology*, Vol. 15, No. 1: 331–361.
- Kearney, M. 1995. „The Local and the Global: The Anthropology of Globalization and Transnationalism.“ *Annual Review of Anthropology*, Vol. 24, No. 1: 547–565.

- King, R. 2002. „Towards a New Map of European Migration.“ *International Journal of Population Geography*, Vol. 8, No. 2: 89–106.
- Kingma, M. 2001. „Nursing Migration: Global Treasure Hunt or Disaster-in-the-making?“ *Nursing Inquiry*, Vol. 8, No. 4: 205–212.
- Kofman, E. 2004. „Gendered global migrations.“ *International feminist journal of politics*, Vol. 6, No. 4: 643–665.
- Le Espiritu, Y. 2005. „Gender, Migration, and Work.“ *Revue Européenne des Migrations Internationales*, Vol. 21, No. 1: 55–75.
- Lutz, H. (ed.). 2008. *Migration and domestic work: A European Perspective on a Global Theme*. Aldershot: Ashgate.
- Mahler, S. J., Pessar, P. R. 2006. „Gender Matters: Ethnographers Bring Gender from the Periphery toward the Core of Migration Studies.“ *International Migration Review*, Vol. 40, No. 1: 27–63.
- Massey, D. 1994. *Place, Space and Gender*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Menjívar, C., Agadjanian, V. 2007. „Men's Migration and Women's Lives: Views from Rural Armenia and Guatemala.“ *Social Science Quarterly*, Vol. 88, No. 5: 1243–1262.
- Moore, H. 1988. *Feminism and Anthropology*. Oxford: Polity.
- Morokvasic, M. 2009 [2004]. „Usazení v mobilitě: genderové souvislosti evropské migrace po roce 1989.“ *Sociální studia*, Vol. 6, No. 1.
- Morokvasic, M., Münst, A. S., Metz-Göckel, S. 2008. „Gendered Mobilities in an Enlarged Europe.“ Pp. 9–23 in Metz-Göckel, S., Morokvasic, M., Münst, A. S. (eds.). *Migration and Mobility in an Enlarged Europe. A Gender Perspective*. Opladen & Farmington Hills: Barbara Budrich Publisher.
- Nash, J., Safa, H. 1980. *Sex and Class in Latin America*. South Hadley: Bergin & Garvey.
- Oishi, N. 2005. *Women in Motion. Globalization, State Policies, and Labor Migration in Asia*. Stanford: Stanford University Press.
- Osella, F., Osella, C. 2000. „Migration, Money and Masculinity in Kerala.“ *Journal of the Royal Anthropological Institute*, Vol. 6, No. 1: 117–133.
- Papastergiadis, N. 2000. *The Turbulence of Migration: Globalization, Deterritorialization and Hybridity*. Cambridge: Polity Press.
- Parreñas, R. S. 2001. *Servants of Globalization. Women, Migration and Domestic Work*. Stanford: Stanford University Press.
- Pribilsky, J. 2007. *La Chulla Vida: Gender, Migration, and the Family in Andean Ecuador and New York City*. Syracuse, NY: Syracuse University Press.
- Remennick, L. I. 1999. „Women with Russian Accent' in Israel: On the Gender Aspects of Immigration.“ *European Journal of Women's Studies*, Vol. 6, No. 4: 441–461.
- Ribeiro, J. S. 2008. „Gendering Migration Flows: Physicians and Nurses in Portugal.“ *Equal Opportunities International*, Vol. 27, No. 1: 77–78.
- Ryan, L. 2007. „Migrant Women, Social Networks and Motherhood: The Experiences of Irish Nurses in Britain.“ *Sociology*, Vol. 41, No. 2: 295–312.
- Sacks, K. B., Scheper-Hughes, N. 1987. „Introduction.“ *Women's Studies*, Vol. 13, No. 3: 173–182.
- Safa, H., Nash, J. 1986. *Women and change in Latin America*. South Hadley, MA: Bergin and Garvey.
- Sassen, S. 2001. „Global Cities and Survival Circuits.“ Pp. 254–274 in Ehrenreich, B., Hochschild, A. R. (eds.). *Global Woman: Nannies, Maids and Sex Workers in the New Economy*. London: Granta Books.
- Sassen, S. 2002. „Women's Burden: Counter-Geographies of Globalization and the Feminization of Survival“ *Nordic Journal of International Law*, Vol. 71: 255–274.
- Sassen, S. 2003. „Strategic Instantiations of Gendering in the Global Economy.“ Pp. 43–60 in Hondagneu-Sotelo, P. (ed.). *Gender and U.S. Immigration. Contemporary Trends*. California: University of California Press.
- Sassen-Koob, S. 1984. „Notes on the Incorporation of Third World Women into Wage-Labor Through Immigration and Off-Shore Production.“ *International Migration Review*, Vol. 18, No. 2: 144–167.
- Sinon, R. J., Brettell, C. (eds.). 1986. „Immigrant Women: An Introduction.“ Pp. 3–20 in *International Migration: The Female Experience*. Totowa, New Jersey: Rowman and Allanheld.
- Szaló, C. 2007. *Transnacionální migrace. Proměny identit, hranic a vědění o nich*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Tienda, M., Booth, K. 1991. „Gender, migration and social change.“ *International Sociology*, Vol. 6, No. 1: 51–72.
- Yeates, N. 2004. „Broadening the Scope of Global Care Chain Analysis: Nurse Migration in the Irish Context.“ *Feminist Review*, Vol. 77, No. 1: 79–95.

Poznámky

1 Mnohé autorky a autoři přitom zdůrazňují přínos sociální antropologie k otevírání nového tématu. Přínos sociální antropologie k reflexi kategorie genderu v migraci označili četní autoři a autorky za zásadní, a to především díky tradičnímu zájmu antropoložek a antropologů o menší lokality, domácnost, sociální sítě (Brettell, deBerjeois 1992; Brettell 2000, 2003) a využití etnografie coby hlavní výzkumné metody (Mahler, Pessar 2006).

2 Právě v této době se v USA začalo rozvíjet systematické studium vztahu genderu a migrace. Příčiny prostupování genderu do výzkumů zaměřených na migraci byly dvě: 1. v USA v této době vrcholila druhá vlna feminismu, na akademickou půdu začínala pronikat první „ženská studia“; 2. USA v 60. až 70. letech zažívaly masivní imigraci, stávaly se cílovou zemí pro miliony migrujících (Hondagneu-Sotelo 2000).

3 Ty nejsou příliš četné. Jak uvádí J. Pribilsky (2007), o muže se sice zajímaly generace výzkumů migrace, avšak role mužů byla redukována na to, že jsou muži. V současné době již přibývá výzkumů, které explicitně rozpoznávají roli migrace při konstruování maskulinity. P. Hondagneu-Sotelo a M. A. Messner (1994: 208) upozorňují, že studia mužů migrantů jsou „důležitým krokem k porozumění toho, jak podřízené a marginalizované skupiny mužů ztělesňují a ve-

řejně vystavují styly maskulinity, které alespoň symbolicky vzdorují různým formám útlaku, kterým čelí v rámci hierarchií vnitřní nadvlády“.

4 Mexická migrace do USA patří mezi nejčteněji studované přeshraniční pohyby. O to víc to platí v případě genderových analýz migrace. Množství výzkumů zaměřených na toto téma konstatovalo přetrvávající a silně zakořeněné patriarchální tradice, které formují specifické genderové režimy typické přísnou hranicí mezi „ženským“ a „mužským“. V kontrastu k machismu stojí tzv. marianismus založený na symbolické představě Panny Marie, podřízené a závislé (Hondagneu-Sotelo 1994). Takové prostředí, „ztělesnění patriarchální nadvlády“ (c.d.: 10), se téměř samo nabízí pro zkoumání podobného tématu.

5 R. King (2002: 95) hovoří o nové migraci jako o „globálním byznysu s neustále se měnícími jedinci, mechanismy, cestami, cenami a místy“.

6 Jednou z těchto dichotomií, která již v kontextu globalizace ztrácí na aktuálnosti, je kromě jiných (např. legální versus nelegální, mezinárodní versus vnitrostátní, dobrovolná versus nucená apod.) striktní hranice mezi dvěma vzájemně se vylučujícími světy – světem tam (v zemi původu) a světem tady (v přijímající zemi). Namísto toho do slovníku migračních studií obecně proniká koncept transnacionalismu (srov. např. Szaló 2007).

7 Podle autorky zodpovědnost za ono přežití leží na bedrech žen, což je důvod, proč podle S. Sassen můžeme pozorovat proces tzv. feminizace přežití.

8 A. R. Hochschild (2000: 131) definuje globální řetězce péče jako „soubor osobních vztahů mezi jedinci po celém světě založených na placeném nebo neplaceném poskytování péče... Starší dcera z chudé rodiny se stará o své sourozence, zatímco její matka pracuje jako chůva dětí migrující chůvy, která se zase stará o děti v bohatých zemích“. Odvrácenou stránku těchto řetězců analyzuje R. S. Parreñas (2001), která ukazuje, jak řetězce péče způsobují odliv péče („care drain“).

© Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha 2010

Mgr. Adéla Souralová vystudovala sociologii na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně, kde v současnosti pokračuje v doktorském studiu. Ve svém disertačním projektu se zaměřuje na placenou péči o děti a proměnu genderových rolí po migraci. Na katedře sociologie FSS MU, oddělení sociální antropologie, vyučuje kurzy o migraci a úvodní semináře k sociální antropologii. Korespondenci zasílejte na adresu: asouralo@fss.muni.cz.